

BAGI ZOLTÁN PÉTER

JEAN DE POUILLY, HUGNE URA
ÉS A PÁPAI FRANCIA ZSOLDOS LÁZADÁS*

„A’ Francziák és Balónok Pápán (kiket Svarczenburg telelni vetet vala oda) fel támadának, a’ füzetés rövidsége miatt. A’ Várbeli Capitánt Marothi Mihályt, a’ Hadnagyokkal, és több Magyar Vitézlő néppel edgyütt mind feleségestül, gyermekestül, kik akkor a’ Várban találtattanak rabbá tévék, és a’ Várral egyetemben Török Császárhoz hajlának, és hivsége alá adák magokat. Kevés hejá lénn, hogy Györrel-is ugy nem bántak vala. ...

*Svarczenburg Adólf, és Nádasdi Ferencz, Pápát a’ Fráncziak ellen meg szállák 26. napján Juniusnak. De a’ Várból Svarczenburgot meglövék, Végre két hólnapi erős vivás után, a’ nagy éhség miatt, Szent Lőrincz napján kinszerítettének éjjel titkon a’ Várból ki jönni, és azt pusztán hadni. Kit eszekben vevén a’ Magyarok, Fejér-Vár felé utánnok menének, és el érvén fel verék őket, a’ kiket közzüllök elevenen meg foghattak, azokat a’ Táborba hozták, és érdemek szerént iszszonyu nagy kinokkal ölték meg, mint árulókat. A’ kik pedig el szaladhattak benne, azok Fejér-Várra mentenek bé.”¹ Gersei Pethő Gergely krónikájában így örökítette meg a tizenöt éves háború legismertebb és legnagyobb horderejű zsoldos lázadását.² Az elmaradt hópénzük miatt fellázadt francia, lotaringiai és vallon katonák ügyében már a zendülésük idején vizsgálatot kezdtek a prágai és a bécsi kormányservek. A lázadás hátterének és a lázadók kapcsolatainak feltárása során *Obristjüket*, Jean de Pouilly, Hugne urát is rövid időre őrizetbe vették, hogy az események illetén alakulásában játszott szerepét, valamint a felelősségét is megállapítsák, megállapíthassák.*

Inkább az esemény hátterében lévő mozgatórugókat, okokat kívánom feltárni, és nem elsődlegesen a lázadás lefolyásának ismertetése a célom, hiszen utóbbit Sahin-Tóth Péter már megtette kiváló tanulmányában. Az események minél pontosabb megismerése érdekében azonban előbb érdemes egy rövid kitérőt tennünk

* Tanulmányom a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Ügyszám: BO/00010/14/2

1 *Gersei Pethő*, 1729. 148. p.

2 Két évvel korábban az esztergomi várórség német, vallon és magyar katonasága fizetlenségük miatt kiüzte a várból a tiszteket, mint ahogyan azt 1598. május 27-én Bécsből a Fuggereknek jelentették. Österreichische Nationalbibliothek (ÖNB) Codex (Cod.) 8971. fol. 315r.

választ keresve arra a kérdésre, miért kerültek a francia, a lotaringiai és a vallon katonák a XVI. század végén a magyarországi hadszíntérre, valamint *Obristjük*, Hugne hogyan került a francia gyalogezred élére.

A tizenöt éves háború időszakában a Habsburg Monarchia haderejében nem csupán az uralkodó országainak népei harcoltak, hanem Európa szinte minden nemzetét megtalálhatjuk a gyalogosok és a lovasok sorai között. A Fugger család részére 1592. november 17-én Grazból küldött jelentésből kiderül, hogy két nappal korábban megérkezett a stájer városba Jakob Hannibal von Raitenau 1500 főnyi, döntően tapasztalt muskétásokból álló katonaságával, amelyek között néhány skót és francia is szolgált.³ Az ezred nem vett részt a sziszeki csatában (1593. június 22.),⁴ a Wolf Dietrich von Raitenau, salzburgi érsek által felfogadott zászlók ugyanis feloszlottak.⁵

A Habsburg Monarchia haderejébe nagyobb létszámban vallon katonaságot 1595-ben fogadtak fel. Esztergom sikertelen ostromát és a Győr elvesztését követően a prágai és a bécsi udvar is úgy vélte, hogy a főhadparancsnok-helyettesi poszt betöltésére egy nagy harci tapasztalattal és tudással rendelkező személyre volna szükség. Az uralkodó választása végül Karl von Mansfeldre esett, aki azonban már a vele folytatott tárgyalások kezdetén, 1594 őszén felajánlotta,⁶ hogy 12 zászló kúraszírt és 13 kompánia lovas lövészt, valamint 6000 gyalogost (egy 2000 és egy 4000 fős ezredre bontva) fogadna fel az uralkodó seregébe. Végül a magyar hadszíntérre 2000 vértés (kúraszír) és lovas lövész Adolf von Schwarzenberg vezetésével,⁷ valamint két ezredbe szervezve mintegy 2500 gyalogos érkezett Fland-

3 ÖNB Cod. 8965. fol. 933r.

4 *Gömöry*, 1894. 632. p.; *Tóth*, 2000. 79. p.

5 Jakob Hannibal von Raitenau 1594 júliusában immáron a császártól, II. Rudolftól kapott megbízást arra, hogy állítson fel egy 4000 fős német gyalogezredet. Sajnos ennek nemzeti-ségi összetételéről egyelőre nem áll rendelkezésünkre adat. Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA) Mainzer Erzkanzlerarchiv Militaria Fasc. 4. Folio szám nélküli irat; Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA) Kriegsarchiv (KA) Bestellungen (Best.) No. 477. (1594); ÖStA KA Alte Feldakten (AFA) 1595/12/1 ¼; *Heischmann*, 1925. 236–237. p.; *Kecskés*, 1984. 105. p.

6 Alexander von Velin 1595. január 25-i dátummal ellátott jelentése szerint Mansfeld — a vele folytatott megbeszélés alkalmával — 4000 vallon (2000 gyalogos, 1000 vértés és 1000 lovas lövész) zsoldba fogadását javasolta. Végül a magyar hadszíntérre 2000 vértés és lovas lövész, valamint 2500 gyalogos érkezett Flandriából. *ÖStA KA AFA* 1595/4/3b.; *ÖStA KA AFA* 1595/4/3c.; HHStA Ungarische Akten (UA) Allgemeine Akten (AA) Fasc. 128. fol. 318r., 320v.–321r. 2000 lovas és 6000 gyalogos szerepel Heischmannnál és Thallóczynál. *Thallóczy*, 1896. 584. p.; *Heischmann*, 1925. 205. p.; *Ortelius*, 2002. 75.

7 *Bagi*, 2015. 5–19. p.

riából. Bár utóbbi egységek *Obristjai*, Eberhard de Dans és Charles de Lalaing, comte de Hoochstrate a hadjárat végeztével elhagyták a magyarországi hadszínteret,⁸ felfogadott katonáik tovább szolgálták a Habsburg Monarchiát, sőt utánpótlásuk is folyamatosan érkezett. A vallonok mellett 1597-ben már nagyobb számban jelent meg francia és lotaringiai katonaság is a magyarországi hadszíntéren. Már 1596 áprilisában (a beadványon április 30. szerepel, mint érkeztetési dátum) egy a francia vallásháborúk csatáiban a Katolikus Liga oldalán harcolt katona, Georges Bayer de Boppard 1000 kuraszír és 2000 gyalogos zsoldba fogadására tett ajánlatot a prágai udvarnak. Az Udvari Haditanács abban az évben nem vette igénybe szolgálatait,⁹ ám a következő év március 1-jén *Bestallungot* kapott a császártól, amelyben megbízta őt egy 3000 fős gyalogezred, valamint 5 kompánia lovas felfogadásával.¹⁰ Utóbbi egység élére pedig Hugne-t állította kapitányi rangban, aki a lotaringiai udvarban megszerzett engedély alapján erről a területről toborozta a megállapodásban szereplő kuraszírokat és lovas lövészeket.¹¹ Boppard mellett azonban az Udvari Haditanács Hans Reinhard von Schönberget is megbízta 1597 tavaszán egy vallon gyalogezred felállításával,¹² majd a következő év áprilisában mindketten újra *Bestallungot* kaptak arra, hogy a már felállított, de súlyos veszteségeket szenvedett csapataikat újabb toborzással feltöltsék.¹³ 1600 áprilisában a császár újabb „vallon, lotaringiai és burgundiai” gyalogosokból álló ezred toborzására és vezénylésére adott megbízást Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur herceg öccsének, Henri de Lorraine, comte de Chalignynak.¹⁴ Toborzói azonban nem jártak sikerrel, mindössze 1200 katonát tudott a zászlók alá állítani. Végül azonban mégis sikerült ezredet szerveznie, hiszen toborzottjai mellé Boppard és Schönberg ezredének megmaradt vallonjait és franciát is parancsnoksága alá ren-

8 *Heischmann*, 1925. 246–247. p.

9 ÖStA KA AFA 1596/4/13.; *Kelenik*, 1990. 94.; *Sahin-Tóth*, 2004. 1161–1165. p.; *Sahin-Tóth*, 2006b. 241–253. p.

10 ÖStA KA Best. No. 521. (1597); *Kelenik*, 1990. 94. p.; *Niederkorn*, 1993. 211. p.; *Pálffy*, 1997. 44. p.; *Sahin-Tóth*, 2004. 1162. p.; *Sahin-Tóth*, 2006b. 246–247. p.

11 *Heischmann*, 1925. 248. p.; *Pálffy*, 1997. 44. p.; *Sahin-Tóth*, 2004. 1162. p.; *Sahin-Tóth*, 2006b. 246–248. p.

12 ÖStA KA Best. No. 521. (1597); *Kelenik*, 1990. 94. p.

13 ÖStA KA Best. No. 576. (1597); ÖStA KA Best. No. 577. (1597); *Heischmann*, 1925. 247–248. p.; *Kelenik*, 1990. 94. p.

14 ÖStA KA Best. No. 655. (1600); ÖStA KA Best. No. 656. (1600); *Kelenik*, 1990. 95. p.; *Sahin-Tóth*, 2006a. 120. p.

delték.¹⁵ Chalogny testvérét pedig az Udvari Haditanács kúraszírok felfogadásával bízta meg, ám a remélt öt helyett csak két kompániával érkezett meg a magyarországi hadszíntérre.¹⁶ 1601 tavaszán azonban immáron Mercoeur parancsnoksága alatt vonták össze az összes vallon, lotaringiai és francia vértest és lovas lövész. Emellett a herceget megbízták további három kompánia felfogadásával, hogy így 1000 főre egészítsék ki lovas egységét.¹⁷

Mint a fentiekből kiderül az Udvari Haditanács tömegesen adott engedélyt vallon, lotaringiai és francia kúraszírok, lovas lövészek és gyalogosok felfogadására. Joggal vetődik fel a kérdés, hogy a Német-római Birodalomban jelentkező hatalmas zsoldos túlkínálat, valamint a spanyol, németalföldi és francia toborzók konkurenciája (és ennek árfelhajtó hatásának) ellenére miért volt erre szükség? Egyrészt a császár Európa egyik legharcedzettebb veterán katonaságára tett szert, amely harci tapasztalatait a XVI. század második felében dúló németalföldi és francia vallásháborúk hadszínterein szerezte. A vallon és francia gyalogság harcértékéről kialakult véleményt kiválóan szemlélteti Zacharias Geizkofler 1599. augusztus 23-án Mátyás főherceghez küldött levele. Ebben a birodalmi fillérmester kifejtette, hogy amennyiben ez a katonaság nem szolgálna tovább, úgy Schwarzenberg parancsnoksága alatt kevés és legfőképpen rossz gyalogosok maradnának.¹⁸ A lovas lövészek esetében is hasonló vélemény alakulhatott ki, hiszen felszerelésük és szaktudásuk felülmúlta német társaikét,¹⁹ míg a kúraszíroknak nem volt konkurenciájuk a császári-királyi hadsereg más nemzetiségi lovasai között.²⁰

Másrészt a vallon, francia és lotaringiai katonaság esetében az Udvari Haditanácsnak lehetősége volt arra, hogy amennyiben az *Obrist* elhagyta a magyarországi hadszínteret és már nem tért vissza, akkor a főbb tisztségviselők posztjaira saját jelöltjeit nevezze ki, vagy a megüresedett tisztséget egyáltalán ne töltsse be. Ez azt jelentette, hogy az uralkodó, illetve a hadügyeket irányító kormány szerv nagyobb befolyással bírt ezekben az egységekben, mint a német gyalogosezredek és lovascapatok esetében, ahol a kinevezett hadivállalkozók a katonáik feletti minden jogukat (a felszerelés beszerzésétől, a bíraskodáson át egészen a zsoldfi-

15 *Sahin-Tóth*, 2004. 1170–1171. p.; *Sahin-Tóth*, 2006a. 121–122. p.

16 ÖStA KA Best. No. 655. (1600); *Kelenik*, 1991. 95. p.; *Sahin-Tóth*, 2004. 1170–1171. p.; *Sahin-Tóth*, 2006a. 120–121. p.

17 ÖStA KA Best. No. 684. (1601); *Heischmann*, 1925. 255. p.; *Sahin-Tóth*, 2004. 1170–1173. p.

18 ÖStA KA AFA 1599/8/10.; *Kelenik*, 1990. 91. p.

19 ÖStA KA Best. No. 505. (1596); ÖStA KA Best. No. 697. (1601); *Kelenik*, 1991. 102. p.

20 *Kelenik*, 1991. 111. p.

zetésig) féltékenyen (és tegyük hozzá, hogy a XVII. század közepéig eredményesen) védelmezték. Hugne ennek, illetve rátermettségének köszönhetően azt, hogy *Obrist* lett belőle. Az 1597. évi hadjárat végétével a lotaringiai lovasságot ugyan feloszlatták, ám magával Hugne-nyal az Udvari Haditanács megegyezett, hogy a vezetése alatt két ötven fős kompániát (egy kuraszír és egy lovas lövész) állítanának fel.²¹ Emellett alkalmasnak és képzettnak tartották arra, hogy más vallon és francia lovas egységek felett is parancsnokoljon. Úgy vélték, hogy Germanico Strassoldon, Attilio Vimercaton és Carlo Formentinen kívül minden más kapitány engedelmeskedni is fog. Sőt rá és Schönbergre akarták bízni a megmaradt lovasság reformációját is.²² Egy 1598. május 19-i protokollum bejegyzés szerint az Udvari Haditanács már a lotaringiai kapitányt ajánlotta az uralkodónak az összes vallon lovas fölé, mint *Obrist*.²³

Az Udvari Haditanács tervzetéből végül egyedül az valósult meg, hogy Hugne-nak egy kompániája maradt, amely a Győr elleni 1598. március 29-i rajtaütésben is részt vett. Lovasaival don Miguel de Lopez spanyol kuraszírjait és Strassoldo lovas lövészeit követve harmadikként nyomult be a várba.²⁴ A nagy siker után Hugne a császári-királyi hadsereg táborvezetésébe került, amiben bizonyított tudása mellett nagy szerepet játszott Schwarzenberg és Mátyás főherceg támogatása is. Az előbbi részére 1598-ban kiállított *Bestallung*ból kiderül, hogy a *General Obrist-Feldmarschall* egyik helyettesének kellett betöltenie a tábor őrzését ellátó, főstrázsamesteri (*Obrist-Wachtmeister*) hivatalát is.²⁵ Ezt a tisztséget Hugne-ra bízta az Udvari Haditanács az 1598. július 14-i parancsában.²⁶ Emellett a kompániája feletti vezetést is megtarthatta egészen 1599 februárjáig.²⁷ A következő év, azaz 1599 júniusában Mátyás főherceg újra őt jelölte erre a posztra.²⁸ Ekkora már azonban Hugne igazi „tisztségshalmozó” lett, hiszen 1598. december 27-én az Udvari Haditanács arról értesítette Arnold Heliot, a vallon,

21 ÖStA KA AFA 1590/12/2.; *Sahin-Tóth*, 2006b. 248. p.

22 ÖStA KA AFA 1590/12/2.

23 ÖStA KA Hofkriegsrat-Wien (HKR-Wien) Protokoll (Pr.) Registratur (Reg.) Band (Bd.) 201. fol. 14r. 1598. máj. No. 45.

24 *Ortelius*, 2002. 114r.

25 ÖStA KA Best. Nro. 597. (1598) Ugyanezt az információt tartalmazza a császári-királyi haderő 1598-ban felállított stábjának jegyzéke. ÖStA KA AFA 1598/8/14.

26 ÖStA KA HKR-Wien Pr. Reg. Bd. 201. fol. 365r. 1598. júl. No. 114.; *Sahin-Tóth*, 2004. 1166. p.

27 ÖStA KA HKR-Wien Pr. Reg. Bd. 203. fol. 276v. 1599. febr. No. 77

28 ÖStA KA AFA 1599/6/10.

francia és lotaringiai katonák mustrabiztosát, hogy a francia gyalogság fölé kinevezték *Obrist*nak Schwarzenberg helyettesét.²⁹ Azaz az uralkodó rábízta az 1598. október 9-én vagy 10-én Buda ostrománál hősi halált halt Boppard ezredét.³⁰

Ha annak az okait keressük, hogy az Udvari Haditanács miért fogadott tömegesen szolgálatába vallon, lotaringiai és francia katonákat, akkor harmadrészt meg kell említeni, hogy a vallon, francia és lotaringiai katonaság olcsóbb volt, mint a német. Ez abból adódott, hogy az előbbi ezredekben a tisztek száma alacsonyabb, míg az altiszteké jóval magasabb volt. Ez azt jelenti, hogy a vallon, francia és lotaringiai ezredeket nem csupán a harctéren lehetett jobban vezetni, hanem havi zsoldjaik összegei is jóval alacsonyabbak voltak, mint egy hasonló létszámú német egységé.³¹

Ez a katonaság ráadásul a hadjáratok végeztével a Magyar Királyság területén vonult téli szállásra, ami tovább csökkentette költségeiket. Egy 1599. december 30-án Bécsben kelt irat szerint az uralkodó Mátyás főhercegnek, az udvari haditanácsosoknak és más kormányiszervek tagjainak feltette a kérdést: a vallon és francia katonaságot át kellene teleltetni vagy alkalom adtán le kellene szerelni? Válaszukban a kérdeztettek az előbbit tartották célravezetőnek. Érvelésük szerint egyrészt, bár létszámuk lecsökkent, ám megfelelő reformáció és redukció után még mindig képesek a siker reményében felvenni a harcot az oszmán csapatokkal. Másrészt azok, akik már a Magyar Királyságban szolgálnak hosszabb ideje megszokták az itteni klímát és megismerték az ellenség szokásait. Az újonnan toborzottnak ezeket a tapasztalatokat még meg kellene szerezniük. Ha pedig csak a pénzügyi okokat veszik figyelembe, akkor megállapítható, hogy a költségeket egy hasonló katonaság toborzása csak felverné. A toborzási terület ráadásul túl távol esik a hadszíntértől, így a vonulási pénzek, a vízen történő szállításhoz a hajósok felfogadása, nem beszélve a Német-római Birodalomban tett károkról olyan hatalmas összegekre rúgnának, hogy mindezeket figyelembe véve a vallon és francia katonaság átteleltetése kevesebb pénzbe kerülne, mint amennyit igényelne, egy hasonló egység felfogadása.³²

Hiába került azonban kevesebbe ezeknek az ezredeknek és lovas egységeknek a felállítására és eltartására, ha az Udvari Kamara nem tudta megoldani zsoldjuk finanszírozását, amely aztán nyílt lázadáshoz vezetett. Az elmaradt fizetés már

29 ÖStA KA HKR-Wien Pr. Reg. Bd. 201. fol. 296r. 1598. dec. No. 73.

30 ÖStA KA AFA 1598/10/2.; *Sahin-Tóth*, 2006b. 251. p.

31 *Kelenik*, 1990. 92. p.; *Bagi*, 2011. 206–208. p.

32 ÖStA KA AFA 1600/7/ad2.

1598-ban feszültséget szült a francia, vallon és a német katonák között. Egy május 14-én Bécsből a Fuggereknek küldött jelentés szerint Schwarzenberg a sikertelen Székesfehérvár elleni támadást követően Komáromban helyezte el Schönberg, Boppard és Johann Baptista Pezzen megmaradt gyalogosait.³³ A franciák azonban hamarosan lázadni kezdtek elmaradt zsoldjuk miatt: a németeket (bajtársaikat) nem csak szidták, hanem döglött kutyákkal és más ocsmány dolgokkal dobálták meg őket. Pezzen a francia tisztségviselők egyikéhez el is juttatta a bizonyítékokat, követelve, hogy azonnal állíttassa le ezeket az illetlenségeket. Ez meg is történt, ám nem sok sikerrel, hiszen hamarosan újra lázadni kezdtek. A szidalmazást és a dobálást azonban a nyílt fegyveres konfliktus váltotta fel. Az összegyűlt német katonák ugyan oldalfegyvereikkel próbáltak védekezni, ám velük szemben a franciák, nem csak töreiket és kardjaikat, hanem puskáikat is használták. A fokozott indulatokat végül Pezzennek sikerült csillapítania, aki életét kockáztatva a két csapat közé állt, és szigorúan figyelmeztette őket, hogy szándékuktól álljanak el. Végül hatott a szép szó, de így is 40-40 halott volt mindkét oldalon és még legalább annyi vagy még több sebesült.³⁴

A „komáromi összecsapás” már tehát egy intő jel volt, ám a zsoldelmaradás problémáját ez sem oldotta meg, sőt az Udvari Kamara adóssága, zsoldhátraléka tovább növekedett a Boppard, majd a Pápan lévő Hugne ezreddel szemben. Az utóbbi kinevezését követő kifizetéseket, illetve azok elmaradását maguk az elégedetlen zsoldosok írták meg 1600. május 18-i panaszlevelükben, amelyet két társuk, Jacomo Mellin és Claudi Maignier vitt először Schwarzenberghez Győrbe, aki a követeket a német nyelvű fordítással tovább küldte Mátyás főherceghez Bécsbe. Eszerint egy havi zsoldot kifizettek számukra, amikor a frissen kinevezett Hugne 1599 márciusában megérkezett hozzájuk,³⁵ de azt is a tudomásukra hozták, hogy ugyanennyit el is vonnak tőlük a császár parancsára. Az 1599. áprilisi Schwarzenberg-féle Buda elleni sikertelen³⁶ támadást követően történt meg az újabb elszámolás, amely után fél havi fizetségüket számolták el, majd Komáromban megmustrálták őket. Ekkor már hat hónapi zsolddal tartozott a franciáknak az Udvari Kamara, ám ekkor is csak fizetségük kétharmadát vehették át.

33 Boppard ezrede olyan nagy veszteségeket szenvedett az elmúlt évi hadjáratban és Győr visszafoglalásánál, hogy katonáit két zászlóba kellett összevonni. Az *Obrist* pedig 1598 áprilisában megbízást kapott arra, hogy nyolc, egyenként 300 fős egységet toboroztasson Lotaringia területén. *Heischmann*, 1925. 247–248. p., *Sahin-Tóth*, 2006b. 249–250. p.

34 ÖNB Cod. 8971. fol. 283r.

35 ÖStA KA HKR-Wien Pr. Reg. Bd. 203. fol. 322v. 1599. márc. No. 96.

36 ÖNB Cod. 8972. fol. 488v–489r, 502r–503r, 516r, 524r, 536r–v, 544v.

A katonák a fennmaradó rész pótlását követelték. A komáromi mustrát követően 1599 júniusának végén vagy júliusának elején Esztergomban egy havi zsoldot és plusz fizetést (*Lehen/Lohn*),³⁷ összesen fejenként 6-6 tallért vehettek át a katonák.³⁸ A Mellin és Maignier által Bécsbe vitt panaszlevélből az is kiderül, hogy bajtársaik harmada elpusztult a nélkülözésben: egereket, lovakat és macskákat kellett enniük.³⁹

A kialakult helyzet augusztus végére ismét tarthatatlanná vált. Az említett hónap 23. napján Geizkofler azt írta Mátyás főhercegnek, hogy a francia és a vallon gyalogságnak már négy havi zsolddal tartoznak. Sokáig nem lehet már őket a táborban tartani, és a birodalmi fillérmester félelme szerint hamarosan fel fognak lázadni. Ezek a katonák két *Hauptmann*jukat el is küldték Bécsbe azzal a fenyegetéssel, hogy abban az esetben, ha nyolc napon belül kifizetésük nem történik meg, el fognak vonulni a táborból.⁴⁰ Természetesen az udvar is érzékelt a lázadás kitörésének veszélyét, mint ahogyan ez a Leonhard von Jell mustrabiztosnak 1600. április 15-én kiállított instrukciójából kiderül. Eszerint közölnie kellett a pápai franciákkal, hogy kifizetésük nem azért ilyen lassan történik, mivel olyat tettek volna, amely a hűséges katonához nem illik. Mind az uralkodó, mind pedig Mátyás főherceg elismeri hűséges és hasznos szolgálatukat, ezért is akarják őket továbbra is zsoldban tartani, de — sajnos — a kifizetésükhöz szükséges pénzek nem érkeztek még meg. Jellnek azonban arra kell kérnie őket, hogy nyugodjanak meg, mert ahogyan ezelőtt és mindig, úgy most is megkapják fizetségüket.⁴¹

A zsold elmaradása miatt a nélkülöző franciák számára létfenntartásuk érdekében egyetlen lehetőség maradt: a környék kirablása. Az uralkodó Hugne-t alig nevezte ki az ezred élére, amikor az Udvari Haditanács 1599. január 9-én arra utasította az *Obrist*ot, hogy a katonáinak a pápai polgárok és lakosok ellen elkövetett kártételeit azonnal állítsa le.⁴² Két nappal később arról is döntés született, hogy

37 A *Lehen* szó ma hűbéri adományt, míg a *Lohn* szó bért, fizetséget vagy jutalmat jelent. A korban a két szót gyakran egymással felcserélve használták, és a zsoldfizetésekkel kapcsolatban egészen speciális jelentéssel bírtak. Azt a kifizetést jelölték ugyanis, amit a katonák egy-egy havi zsoldfizetést megelőzően átvehettek. Ennek összegét utána természetesen levonták a bérükből. Vö. még *Takáts*, 1908.

38 ÖStA KA HKR-Wien Pr. Reg. Bd. 203. fol. 58v. 1599. júl. No. 63.

39 ÖStA KA AFA 1600/7/ad2.

40 ÖStA KA AFA 1599/8/10.

41 ÖStA KA AFA 1600/7/ad2.

42 ÖStA KA HKR-Wien Pr. Reg. Bd. 203. fol. 308r. 1599. jan. No. 35.

a franciákat Pápáról áthelyezik Komáromba.⁴³ Március 19-én a haditanácsosok ismét arra utasították a csapatokhoz készülő Hugne-t, hogy a lakosság panaszait vizsgálja ki, az elkövetőket szigorúan büntesse meg és gyalogosai között tartson jó rendet.⁴⁴

Az 1599. évi hadjárat végeztével a téli szállásra vonult és zsold nélkül hagyott katonák azonban újra a környék módszeres kifosztásából próbálták fenntartani magukat, mint ahogyan erről Vas vármegye 1600. január 17–18-án tartott nemesi közgyűlésének jegyzőkönyvében olvashatunk. „Könnyek között panaszkodik az egész Kemenesalja kerület[...] a Pápa mezővárosba beszállásolt vallon [francia] katonák miatt, akik éppen úgy fosztogatnak, mint az ellenség: elveszik a lakosok ingóságait, igavonó és egyéb állatait. A közgyűlés elhatározta, hogy könyörögni kell öfelségéhez, védelmezze már meg végre a lakosokat a katonák túlkapásaitól.”⁴⁵

Alig egy hónappal később, február 21-én Vas vármegye nemesi a pozsonyi rendi gyűlésre küldött két követének egyebek mellett azt adták feladatául, „hogy beszámoljanak és jelentést tegyenek mindazokról a terhekről, amelyekkel a Pápa végvárába téli beszállásolt vallon, vagyis francia csapatok gyötrik kegyetlenül és törvénytelenül a vármegyét.”⁴⁶

Hugne is igyekezett megoldást találni katonái fizetlenségére, ezért 1600. március 18-án plusz fizetést kért számukra. A beadvánnyal kapcsolatban az Udvari Haditanács arról tájékoztatta a kamara tanácsosait, hogy a császár parancsa szerint az ezredet meg kell reformálni. Az ehhez rendelkezésre álló összeget pedig nincs értelme kiadni plusz fizetesként. A reformációt azonban addig nem lehet végrehajtani, amíg a francia katonák így viselkednek, ezért azon a véleményen vannak, hogy az *Obrist* kérését teljesítsék.⁴⁷

Hugne és katonái jó része között azonban 1600 tavaszára végérvényesen megromlott a kapcsolat. Ez nagyon fontos volt, hiszen az *Obrist* vagy hadivállalkozó és beosztottjai között bizonyos tekintetben kölcsönösségi, viszonyossági viszonyoknak kellett fennállnia.⁴⁸ A francia katonák panaszleveléből kiderül, hogy amikor

43 ÖStA KA HKR-Wien Pr. Reg. Bd. 203. fol. 311r. 1599. jan. No. 91.

44 ÖStA KA HKR-Wien Pr. Reg. Bd. 203. fol. 322v. 1599. márc. No. 96.

45 *Tóth*, 1989. 220. p.

46 *Tóth*, 1989. 224. p.

47 ÖStA KA HKR-Wien Expedit (Exp.) Bd. 204. 1600. márc. fol. 443r.

48 Nem csupán a hadúr, hanem a zsoldba állók számára is fontos volt a hadivállalkozó személye, hiszen egyrészt egy-egy jó csengésű, jó kapcsolatokkal rendelkező és hadakozásban járatos

kimentek a falvakra, őket csak a tisztségviselők kísérésére alkalmazták. A tisztek a falusiaktól annyi ételmezt kaptak, hogy azokat a piacon adták el, de a katonáknak semmit sem adtak. Ezzel szemben ők abból, amit falvakból magukkal hoztak, két napnál tovább meg nem élhettek és állandóan éheztek, míg a tisztek naponta banketteket tartottak.⁴⁹ A katonák tehát azzal vádolták *Obrist*jüket és főtisztjeiket, ahogyan Mátyás főherceg Schwarzenbergnek megírta május 23-i levelében, hogy csaltak és csak saját hasznukat keresték.⁵⁰

Az utolsó cseppet a pohárban azonban a francia gyalogezred mustrájára és reformációjára kirendelt Jell pápai megérkezése jelentette. Az ezt követő eseményeket két leírásból is ismerjük, hiszen mind a mustrabiztos jelentése, mind pedig az akkor még magukat tisztázni akaró katonák panaszlevele is megőrizte.

Jell az 1600. május 10-i pápai mustrán történeteket egy nappal később Győrben vetette papírra. Leírása szerint miután a katonák összegyűltek, parancsot adott arra, hogy zászlónként vonuljanak ki a vár előtti szabad területre, ahol majd elszámol velük, illetve megtörténik reformációjuk és a redukciójuk is. Amikor azonban a kapuhoz értek, azt zárva találták. Bár ezért a francia gyalogosok voltak a felelősek, ám ráfogták a magyarokra. Azonban mikor Hugne és Jell a kapuhoz lovagolt a feszültség akkor már tapintható volt. A katonák pikáik hegyét és feltekert kanócú puskáikat az *Obristra* fogták. Hugne akkor haditörvényszékkel fenyegetőzött, ígérve, hogy ha megtagadják az engedelmességet, akkor az elkövetők nem ússzák meg büntetés nélkül. Erre a kapu kinyílt, ám csak az *Obrist* saját zászlója vonult ki rajta, a többi hét a várban maradt, és Jell szerint csakhamar észrevehetőek voltak a zendülés jelei. A bennmaradt franciák ugyanis megszállták a gyülekezőteret és a falakat is. A jelentés szerint Hugne ezt követően megpróbált hatni katonáira: emlékeztette őket a császárnak tett esküjükre, valamint arra, milyen rossz hírért keltik ezzel saját nációjuknak. Ám minden hasztalan maradt, a hét zászló továbbra sem engedelmeskedett neki. Jell eközben Hugne zászlójának ka-

személy neve megélhetést és bőséges zsákmányt ígért számukra. Másrészt a megbízott a fel-fogadottjaival szemben patriarchális szerepet töltött be, hiszen már az egység szervezésének kiindulópontján saját embereit tette meg tisztségviselőkké, akik a toborzást végrehajtották. A toborzópénzt, a zsoldot, a leköszönésért járó félhavi fizetséget a hadivállalkozónak fizette ki az Udvari Kamara, amelyet aztán neki kellett volna alárendeltjei között zétosztani. Emellett az *Obrist* a gyalogságnál a legfőbb törvénykezési jogot is a kezében tartotta. A sikeres toborzás pedig a hadivállalkozó számára újabb tiszta vagy gyakran tisztátalan jövedelmeket és megbízásokat jelentett, illetve jelenthetett. *Bagi*, 2011. passim.

49 ÖStA KA AFA 1600/7/ad2.

50 ÖStA KA AFA 1600/7/ad2.

tonáit emlékeztette esküjükre, valamint egy újabbat is letetett a császár nevére velük. A mustramesternél a másik hét zászló közölte, hogy nem hajlandóak Pápán kívül megmustráltatni magukat, csak a várban vagy a mezővárosban. Mindeközben Jell állítása szerint a franciák el akarták fogni és mindaddig fogságban tartani, amíg részükre a teljes, azaz a nyolc havi zsoldot ki nem fizetik. Ezért kikiáltottak Hugne zászlójának a várból, hogy csatlakozzanak hozzájuk, mert hamis esküt tettek le és valamennyit meg fogják büntetni. A mustrabiztos és az *Obrist* ekkor tanácsosabbnak vélték, ha visszaengedik ezeket a katonákat is a városba. Ez végül megtörtént, ám Jell és Hugne további kísérlete a helyzet megoldására, a zendülés elfojtására meghiúsult. Az *Obrist*ot saját zászlójának katonái akarták megölni a szintén a mustrára rendelt Helioval egyetemben. Utóbbit fogságba is akarták ejteni, végül Jell is csak nehezen kerülte el a pápai rabságot.⁵¹ Végül 43 főtiszt és 79 közkatona érkezett meg Pápára a mintegy 1200 főnyire becsült ezredből.⁵²

A francia katonák panaszelevele ezzel szemben hallgatott a mustrán törtétekről, és az elmúlt bő egy évben történt kifizetések felsorolása után inkább igyekezett Hugne-ra és tisztségviselőire terelni a felelősséget, kidomborítva visszaéléseiket. Állításuk szerint amikor Jell megérkezése előtt, egy főtiszt a főörségnél közölte zsoldosokkal, hogy 8, 9 vagy 10 tallernál többet úgysem tudna nekik a mustrabiztos kifizetni. Ráadásul azt követelte a katonáktól, hogy az *Obrist*ot egy csizmával, míg a tisztségviselőket térdszalaggal és kesztyűvel ajándékozzák meg.

A mustra napján aztán Hugne a katonák tudtára adta, hogy elmaradt nyolc havi zsoldjukból két hónapot pénzben, egyet pedig posztóban kapnak majd meg. Az *Obrist* azonban ismét visszaélésre készült, hiszen a mustrabiztos vele előzőleg mást tudatott. Eszerint három hónapot pénzben, egyet pedig posztóban kívánt átadni a katonáknak, amiből levonják a plusz kifizetéseket is. Egy pillanatra itt érdemes megszakitánunk a franciák panaszelevelének ismertetését. Mátyás főherceg 1600. június 10-én a császárhoz írt leveléből ugyanis kiderül, hogy Jell valóban három havi zsoldot, összesen 25 000 forintot vitt magával, amely összeg azonban a zendülők kezén maradt.⁵³

Zsoldosai Hugne-t azonban nem csupán visszaéléssel és csalással, hanem a lázadás szításával is megvádolták. Állításuk szerint az *Obrist* és a főtisztek mondták nekik, hogy kérjék a teljes havi zsoldot. Úgy vélték, hogy ezzel maguknak

51 ÖStA KA AFA 1600/7/ad2.

52 ÖStA KA AFA 1600/7/ad2.; *Finkel*, 1992. 454. p. ; *Tóth*, 2000. 310. p. *Sahin-Tóth*, 2006c. 310. p.

53 ÖStA KA AFA 1600/6/6.

újabb plusz jövedelmeket szereznek, a mustrabiztost pedig megnyugtatták, hogy majd ők lecsendesítik a katonákat.

Amikor pedig a zsoldosok megtudták, hogy a főtiszték a maguk részére nyolc havi zsoldról tárgyaltak Jell-lel, amivel a császárnak 50 000 forint kárt okozott volna, akkor elhatározták, hogy egy külön személyt küldenek Bécsbe, kérve Mátyás főherceget, hogy Hugne és a főtisztjei az országot el ne hagyassák addig, amíg el nem ítélik őket. Maguk pedig tovább nem kívántak tisztjeik alatt szolgálni, egy másik *Obrist*ot kérnek, és bár Győrben azt terjesztik róluk, hogy lázadók és hűtlenek a császárhoz, valamint a törökkel tárgyalnak, ez nem igaz, hiszen mindig is hűen szolgálták a császárt. Emellett a francia katonák kértek maguk mellé egy biztost, aki részletesen kinyomozza, milyen lopásokat és csalásokat követtek el Hugne és főtisztjei ellenük és az uralkodó ellen.⁵⁴

Az *Obrist* megpróbáltatásai azonban nem értek véget Pápáról történt elmenekülésével. A katonák vádjainak is köszönhetően Mátyás főherceg már május végén tisztázni akarta Hugne és a tisztségviselők szerepét a dolog illetén alakulásában. Május 23-i levelében utasította is Schwarzenberget arra, hogy indítson vizsgálatot a zendülők elől Győrbe menekült személyek ellen.⁵⁵ Az Udvari Haditanács hat nappal később már csak arra utasította ugyanőt, hogy alaposan vizsgálja ki a franciák zendülését és a bűnösöket példásan büntesse meg.⁵⁶ Mátyás főherceg 1600. június 10-én a császárhoz írt levelében szintén ezt említette, míg Hugne-nal és főtisztjeivel kapcsolatban csak arról írt, hogy tanácskoznak arról, milyen intézkedéseket foganatosítsanak ellenük felelősségük miatt.⁵⁷ Július 15-i leveléből azonban már az derül ki, hogy Győrben Schwarzenberg lefolytatta a nyomozást, amely megállapította Hugne és a vele együtt Pápáról elmenekültek ártatlanságát.⁵⁸

Erre válaszul az *Obrist* és tisztségviselői szintén szerkesztettek — sajnos dátum megjelölése nélkül — egy latin nyelvű beadványt, amelyben először is leírták, hogy 1598. december végétől az ezred katonáinak pénzben és posztóban

54 ÖStA KA AFA 1600/7/ad2., *Sahin-Tóth*, 2006c. 310. p.

55 ÖStA KA AFA 1600/7/ad2., *Sahin-Tóth*, 2006c. 310–311. p.

56 ÖStA KA HKR-Wien Pr. Reg. Bd. 205. fol. 127v. 1600. máj. No. 76.; *Sahin-Tóth*, 2006c. 310. p.

57 ÖStA KA AFA 1600/6/6., *Sahin-Tóth*, 2006c. 311. p.

58 ÖStA KA AFA 1600/7/2.

összesen 98 077 forintot fizettek ki.⁵⁹ Az átvett összegeket és ruhákat pedig egy mustrabiztos jelenlétében osztotta ki a zsoldosoknak. Itt bejelentette az elesett katonákat és bevezették halálukat a mustralistába is. Tehát nem történt semmiféle visszaélés, sem büntény, a katonák pedig elégedettnek tündek. Szerintük az a panasza sem fedte a valóságot, miszerint a Buda elleni 1599. évi sikertelen akció után ne osztották volna ki a zsoldot a katonáiknak a *Hauptmannok*.

Másodsorban elutasították azt a vádat, amely az élelmiszereknek a falvakból való elhordását és saját haszonra történt eladását illette. Az állítást egészen csálártnak és hazugnak találták, hiszen a mondott élelmiszert szabályosan, az egyes zászlók között egyenlően osztották szét. Emellett kifejezték, hogy semmit sem kívánnak jobban, mint azt, hogy a bűnösök tettükért megbűnhődjenek.

Hugne maga elutasította a vádat, amely a legutolsó, sikertelen mustrával kapcsolatban érte őt. Határozottan állította, hogy Jell csak két teljes havi, valamint a harmadik havi zsold egy részét adta át neki. A többi pénzt pedig a nyolc hónapi járandóságából visszatartotta, mivel ezeket az előző zsoldfizetést követően a katonák plusz fizetesként már megkapták. Egyben maguk is kérték az ügy mihamarabbi kivizsgálását, hogy nevüket tisztázhassák.⁶⁰

Hugne ezen kívül egy szintén dátum nélküli levélben latin nyelvű kérelemmel fordult az udvarhoz. Ebben egyrészt sajnálkozását és elképedését fejezte ki volt beosztottja gaztettei miatt, másrészt pedig részletesen beszámolt nyomorúságos helyzetéről és tisztjei hasonló állapotáról, hiszen minden poggyászuk Pápán maradt, zsoldot pedig már rég nem kaptak.⁶¹

A Mátyás főherceg által még május 23-án elrendelt vizsgálat egyelőre váratott magára, hiszen a pápai őrség többi részét túszként fogva tartó franciák ellen, akik immáron ténylegesen át akarták adni a fontos várat a székesfehérvári oszmán katonaságnak, felvonult Schwarzenberg a rendelkezésre álló császári-királyi csapatokkal.⁶² Az uralkodó azonban 1600. június 26-i levelében a lázadás okainak és körülményeinek alapos vizsgálatára szólította fel Mátyás főherceget, és ráadásul igen meg is dorgálta őt vélt vagy valós mulasztások miatt. II. Rudolf egyrészt sérelmezte, hogy a franciákat Pápán és nem Pápán kívül akarták reformálni és

59 Hugne és főtisztjei nem első alkalommal kényszerültek magyarázkodásra. Geizkofler Mátyás főhercegnek 1599. augusztus 23-án írt levelében megemlítette, hogy az *Obrist* és tisztségviselői elhatárolódtak a Bécsnek zsoldfizetési hátralék miatt ultimátumot adott katonáiktól. ÖStA KA AFA 1599/8/10.

60 ÖStA KA AFA 1600/7/ad2, *Sahin-Tóth*, 2006c. 310–311. p.

61 ÖStA KA AFA 1600/7/ad2, *Sahin-Tóth*, 2006c. 311. p.

62 *Tóth*, 2000.310 p.; *Ortelius*, 2002. 184v–185r.; *Isvánffy*, 2009. 343–345. p.

kifizetni, mint ahogyan ez a Jellnek még Pilzenben kiállított instrukciójában szerepelt. Ami egyébként nem csak, hogy nem történt meg, hanem mint ahogyan azt a főherceg június 10-i leveléből megtudta, még a mustrabiztos által elvitt pénz is elveszett. Emellett a császár kitért arra is, hogy a katonákat több helyen kellett volna szétosztani és téli szállásra rendelni. Hugne-nyal kapcsolatban pedig megemlítette, hogy az ezredének elrendelt redukciója ellen szólt Bécsben, majd a hadszíntéren is. Ennek kivizsgálását megparancsolta Mátyás főhercegnek, megjegyezve, hogy az *Obrist* és hét *Hauptmannja* a vizsgálat egész ideje alatt őrizetben legyenek, nehogy megszökjenek az igazságszolgáltatás elől.⁶³

Mátyás főherceg július 15-én válaszolt, számos melléklettel ellátott levelében az uralkodó feddéseire. Ebben kifejtette, hogy maga is Pápa visszaszerzésén munkálkodik, amit nem csupán katonai erővel szándékozik megvalósítani. Június 14-i dátummal ugyanis Geronimo Denticivel egy levelet küldött a lázadóknak, amelyben kegyelmet és teljes kifizetést ígért nekik, hasztalan.⁶⁴A mustrára terve megemlítette, hogy Hugne segítségével Jell Pápán kívül kezdte meg a reformációt, ám az *Obrist* zászlóján kívül a többi se megmustráltatni, se redukáltatni nem engedte magát. A császár által megírt becsmérő szavakról pedig nem hallott, sőt inkább a lotaringiai tiszt hű viselkedését emelte ki. Hugne volt ugyanis az első, aki a saját zászlóját erőszakkal és élete kockáztatásával, a mustrabiztos kívánsága szerint, a várból Pápa elé vezette, és maga ajánlotta fel két hónap elengedését. Jellnek pedig hű segítséget nyújtott. Mátyás főherceg tehát úgy találta a maga részéről, hogy Hugne nem volt sem okozója, sem segítője a zendülésnek. Emellett kijelentette, hogy a lázadó katonák panaszlevelét nem fogadják el, főleg, hogy köztudott, hogyan viselkedtek a mustrabiztos ellen.

Mint, ahogyan már említettem Mátyás főherceg beszámolt az uralkodónak Schwarzenberg vizsgálatának az eredményéről is, amely szerint Hugne és megmaradt katonái ártatlanok voltak a Pápán kialakult helyzetben, a császári követelésnek mégsem mert, illetve lehetett ellent mondani. Ezzel szemben kifejezte az újbóli vizsgálattal kapcsolatos aggályait, amelybe már a lázadás előtt és után a várból elmenekült magyarokat és németeket is ki akarták hallgatni. Eszerint egyrészt nehéznek tartotta Hugne és hét *Hauptmannjának* eltartását, másrészt őrzésük megszervezését is. Mindezzel kapcsolatban a főherceg az uralkodó további rendelkezéseit várta.⁶⁵

63 ÖStA KA AFA 1600/6/13.; *Sahin-Tóth*, 2006c. 311–312. p.

64 ÖStA KA AFA 1600/7/ad2.

65 ÖStA KA AFA 1600/7/2.

A válaszlevél, szintén július 15-én kelt utóiratában találunk beszámolót Hugne és hét társának további sorsáról. Eszerint a császár június 26-i parancsa alapján és Mátyás főherceg rendelkezésére Melchior von Redern, az Udvari Haditanács elnöke és Christoph Freiherr von Eck az Udvari Haditanács tanácsosa őrizetbe vette őket a pápai események miatt. Utasították a lefogottakat, hogy a néhai Tobias Weissen házában megjelenjenek, fegyvereiket adják le, dolgaikat vegyék magukhoz, és ott maradjanak a császár további rendelkezéséig. Szükséges ellátásukról gondoskodni fognak. Hugne és a tisztjei eleget tettek mindennek, ám az *Obrist* sérelmezte, hogy meg nem érdemelt megaláztatásban van részük. Ezért alázatosan kérte, hogy jog szerint ítéletet hozzanak ügyükben. Ha hibáztak valamiben, büntessék meg őket, ha azonban nem bűnösök, akkor kérik az uralkodót és a főherceget is, hogy megtépázott becsületüket állítsák helyre, kárukat és kintlévőségeiket pedig térítsék meg. Emellett még kérték a velük maradt lovaik és szolgálók ellátását is. Erre Redern kézzel és szóval esküdt is tett. Hugne tudni akarta, hogy szabadlábban maradt katonái kinek lesznek alárendelve. Az *Obrist*tel azt közölték, hogy a tiszteknek ő előtte és von Eck előtt kell felesküdniük, és amíg a császár mást nem parancsol, Bécsben maradjanak. Az esküt mind a 35-en le is tették, ahogy a többi 79 francia közkatona is. Mátyás megígérte, hogy alaposan kivizsgálhatja az ügyet és az eredményét az uralkodónak meg fogja küldeni.⁶⁶

Összegzés helyett

A vizsgálat részletei sajnos nem maradtak ránk, csak a végeredményét ismerjük: az őrizetbe vettek nem találták bűnösnek és szeptember utolsó napjaiban szabadon is bocsátották őket. Hugne-t és katonáit az év végére kifizették, ám az *Obrist* további szolgálataira nem tartott igényt az uralkodó. Ez azt jelentette, hogy bár megmenekült és kintlévőségeinek egy részét megkapta, de az 1597-ben megindult karrierje a Habsburg Monarchia hadseregében a pápai zsoldos lázadás miatt kettétört.⁶⁷

66 ÖStA KA AFA 1600/7/ad2.; *Sahin-Tóth*, 2006c. 312–313. p.

67 *Heischmann*, 1925. 249. p.; *Sahin-Tóth*, 2006c. 313–317. p.

Felhasznált irodalom

- Bagi*, 2011 *Bagi Zoltán Péter*: A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban. Hadszervezet, érdekérvényesítés, reformkísérletek. Bp., 2011.
- Bagi*, 2015 *Bagi Zoltán Péter*: Adolf von Schwarzenberg első éve a Magyar Királyságban 1595. In: Győri Tanulmányok 35. (2015) 5–19. p.
- Finkel*, 1992 *Finkel, Caroline*: French mercenaries in the Habsburg-Ottoman War of 1593–1606: the Desertion of the Papa Garrison to the Ottomans in 1600. In: Bulletin of the School of Oriental and African Studies 55. (1992) 3. sz. 451–471. p.
- Gersei Pethő*, 1729 *Gersei Pethő Gergely*: Rövid magyar kronika...Kassa, 1729.
- Gömöry*, 1894 *Gömöry Gusztáv*: A sziszeki csata 1593-ban. In: Hadtörténelmi Közlemények 7. (1894) 613–634. p.
- Heischmann*, 1925 *Heischmann, Eugen*: Die Anfänge des stehenden Heeres in Österreich. Wien, 1925.
- Istvánffy*, 2009 *Istvánffy Miklós* magyarok dolgairól írt históriája. Tállyai Pál XVII. századi fordításában. Bp., 2009.
- Kecskés*, 1984 *Kecskés László*: Komárom, az erődök városa. Bp., 1984.
- Kelenik*, 1990 *Kelenik József*: A hadügyi forradalom és hatása Magyarországon a tizenöt éves háború időszakában. Tények és megjegyzések a császári-királyi sereg valós katonai értékéről. In: Hadtörténelmi Közlemények 103. (1990) 1. 85–95. p.
- Kelenik*, 1991 *Kelenik József*: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A császári-királyi hadsereg fegyverzetének jellege Magyarországon a tizenöt éves háború éveiben. In: Hadtörténelmi Közlemények 104. (1991) 3. sz. 80–122. p.

- Niederborn*, 1993 *Niederborn, Jan Paul*: Die europäischen Mächte und der „Lange Turkenkrieg“ Kaiser Rudolfs II. (1593–1606). Wien, 1993.
- Ortelius*, 2002 *Ortelius, Hieronimus Augustinus*: Chronologia oder Historische Beschreibung aller Kriegsempörungen und Belagerungen in Ungarn auch in Siebenburgen von 1395. Nürnberg, 1602. Reprint: Pytheas Kiadó 2002.
- Pálffy*, 1997 *Pálffy Géza*: A pápai vár felszabadításának négyszáz éves emlékezete 1597–1997. A bevezető tanulmányt írta és az okmánytárat összeállította Pálffy Géza. Szerk. Hermann István. Pápa, 1997.
- Sahin-Tóth*, 2004 *Sahin-Tóth Péter*: Lotaringia és a tizenöt éves háború. In: Századok 138. (2004) 5. sz. 1149–1188. p.
- Sahin-Tóth*, 2006a *Sahin-Tóth Péter*: A francia katolikus ligától Kanizsáig. Henri de Lorraine-Chaligny életpályája (1570–1600). In: Ad Astra. Sahin-Tóth Péter tanulmányai Études de Péter Sahin-Tóth. Szerk.: Oborni Teréz Bp., 2006. 113–127. p.
- Sahin-Tóth*, 2006b *Sahin-Tóth Péter*: Egy lotaringiai nemes a “hosszú török háborúban”: Georges Bayer de Boppard. In: Ad Astra. Sahin-Tóth Péter tanulmányai Études de Péter Sahin-Tóth. Szerk.: Oborni Teréz Bp., 2006. 241–253. p.
- Sahin-Tóth*, 2006c *Sahin-Tóth Péter*: Hitszegő hitetlenek. Francia-vallon katonák lázadása Pápa várának ostrománál (1600). In: Ad Astra. Sahin-Tóth Péter tanulmányai Études de Péter Sahin-Tóth. Szerk.: Oborni Teréz Bp., 2006. 299–363. p.
- Takáts*, 1908 *Takáts Sándor*: A magyar léhen és holden. In: Századok 42. (1908) 245–263. és 325–341. p.
- Thallóczy*, 1896 *Thallóczy Lajos*: Gabelmann Miklós császári hadi történetíró emlékezete. In: Történelmi Tár, 1896. 577–645. p.
- Tóth*, 1989 *Tóth Péter*: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1595–1600. Vas megyei levéltári füzetek 2. Szombathely, 1989.
- Tóth*, 2000 *Tóth Sándor László*: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. Szeged, 2000.

